

PAPER DETAILS

TITLE: Sorumluluk Hukukunda Bir Çözüm Olarak Illiyet Baginin Genisletilmesi: Osmanli'da Kasâme ile Hukuki Sorumlulugun Tespiti

AUTHORS: Muhammed Emin Kizilay

PAGES: 218-236

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3451841>

Sorumluluk Hukukunda Bir Çözüm Olarak İlliyyet Bağının Genişletilmesi: Osmanlı'da Kasâme ile Hukuki Sorumluluğun Tespiti*

Expanding the Link of Causation as a Solution in the Law of Liability:
Determination of Legal Responsibility by Qasâma in the Ottoman Empire

Muhammed Emin KIZILAY

Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
İslam Hukuku Bilim Dalı
Asst. Prof. Dr. Bandırma Onyedü Eylül University, Faculty of Islamic
Sciences, Department of Islamic Law, Balıkesir/Turkey
eminkizilayzade@hotmail.com ORCID: 0000-0002-2082-0597

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 3 Ekim / October 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 4 Aralık / December 2023

DOI: 10.53683/gifad.1370643

Atıf / Citation: Kızılay, Muhammed Emin. "Sorumluluk Hukukunda Bir Çözüm Olarak İlliyyet Bağının Genişletilmesi: Osmanlı'da Kasâme ile Hukuki Sorumluluğun Tespiti / Expanding the Link of Causation as a Solution in the Law of Liability: Determination of Legal Responsibility by Qasâma in the Ottoman Empire". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 13/25 (Ocak/January 2024/1): 218-236

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

* Bu çalışma, yazarın, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Uygulamasında Haksız Fiil Sorumluluğu" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Öz

İslam sorumluluk telakkisinin temel kaidelerden biri, zararın mümkün mertebe ortadan kaldırılmasıdır. Fukaha sorumluluk fikrini kurgularken bu kaideyi göz önünde bulundurmuştur. Bu sebeple zararlı sonuca sebep olan olayları ele almışlardır. Sebepler içerisinde biriyle zararlı sonuç arasında bir bağ kurduğunda (illiyet bağı) sorumluluğu o sebebin failine yüklemişlerdir. Zamanla hayatın akışı içerisinde daha karmaşık sorunlarla karşılaştıkça sorunlar bu anlayışla çözülmüştür. Fakat bazı durumlarda zarar çok daha büyük boyutlara ulaşmış, insanların mal varlığı haklarını tehdit eder konuma gelmiştir. Bu sebeple fukaha illiyet bağına daha geniş perspektiften ele almış ve sorumluluğun tespitinde farklı uygulamalara başvurmuştur. Ceza hukukunun konusu olan kasâme bunlardan biridir. Kasâme, faili bilinmeyen öldürme olaylarında maktulün kanını heder etmemek ve yakınlarının acısını dindirmek için uygulanmıştır. Doktrinde ise yalnızca faili bilinmeyen öldürme olaylarıyla sınırlıdır. Fakat kasâmenin alanı ihtiyaç sebebiyle zamanla genişletilmiş ve sorumluluğun tespitinde kasâmeye başvurulmuştur. Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti'nde yerel ve ulusal ölçekte önemli bir yere sahip tarım ürünlerinin telef edilmesi yaygınlaşmıştır. Birçok problemi de beraberinde getiren bu sorunun çözümünde kasâme uygulamasına başvurulmuştur. Tarım ürünlerine verilen zararların faileri bulunamadığında, sorumluluğun tespiti için kasâme usulünce o bölgenin ahalisine yemin ettirilmiştir. Buna rağmen failer bulunamadığında sorumluluk bölge halkına yüklenilmiştir. Çalışmada bu uygulamanın Hanefî sorumluluk telakkisine uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

219

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Sorumluluk, İlliyet Bağı, Kasâme, Tazmin.

Abstract

One of the basic principles of the Islamic concept of responsibility is to eliminate the damage as much as possible. The fuqahā' considered this principle when constructing the idea of responsibility. For this reason, they dealt with the events that caused the harmful results. When they established a connection between one of the causes and the harmful result (causal link), they attributed the responsibility to the perpetrator of that cause. Over time, as more complex problems were encountered in the course of life, problems were solved with this understanding. However, in some cases, the damage has reached much larger dimensions. It even threatened people's property rights. For this reason, the fuqahā' considered the causal link from a broader perspective and resorted to different practices in determining responsibility. Qasāma, which is the subject of criminal law, is one of them. Qasāma has been applied in cases of murder with an unknown perpetrator in order not to waste the blood of the deceased and to alleviate the pain of his relatives. In the doctrine, it is limited only to the cases

of murder with unknown perpetrators. However, the field of qasāma was expanded over time due to the need and qasāma was used to determine responsibility. In the Ottoman Empire during the Tanzīmāt Period, the destruction of agricultural products, which had an important place on a local and national scale, became widespread. In the solution of this problem, which brought with it many problems, qasāma was applied. Istanbul received requests from many Ottoman cities such as When the perpetrators of damages to agricultural products could not be found, the people of that region swore an oath to determine the responsibility. If the perpetrators were still not found, the responsibility was placed on the region's people. The study concludes that this practice is per the Hanafi concept of responsibility.

Keywords: *Islamic Law, Liability, Causal Link, Qasāma, Compensation.*

Extended Summary

One of the most important issues in Islamic liability law is the causal link. This link refers to the cause-and-effect relationship between the harm and the act. The existence of liability depends on the existence of this link between the act and the harm. The fuqahā' examined the chain of events that caused the harm, and when they found a link between one of them and the harmful result (causal link), they attributed the responsibility to the perpetrator of that cause. The reason for doing this is to ensure that the harm is eliminated as much as possible on the one hand and that the responsibility is determined correctly on the other. In this way, they tried to prevent people from being unjustly held liable. Over time, in some cases, the size of the damage has reached very large dimensions. It has become a threat to people's property rights. For this reason, the fuqahā' considered the causal link from a broader perspective and resorted to different practices in determining responsibility. Qasāma, which is the subject of criminal law, is one of them. Qasāma was applied in cases of killing with unknown perpetrators in order not to waste the blood of the deceased and to alleviate the suffering of his relatives, and in the doctrine, it was limited to cases of killing with unknown perpetrators. However, the scope of qasāma was expanded over time due to necessity. Due to the increase in theft and banditry in the Ottoman provinces before the Tanzīmāt, the practice of qasāma was resorted to. The people of the region where the crime occurred were made to swear that they did not know who the criminals were. When the criminals were identified in this way, the necessary procedure was carried out. When the perpetrators could not be found, the victim of theft or banditry was not allowed to bear the loss. The responsibility was placed on the people of the region who were made to swear an oath. The same practice was applied in the post-Tanzīmāt period.

However, this time the boundaries of *qasāma* were expanded and it was used to solve problems related to liability law. In this period, the destruction of agricultural products, which had an important place on a local and national scale, became widespread. *Qasāma* was used to solve this problem, which brought many problems with it. Requests came to Dersaadet from many Ottoman cities such as Kosovo, Trabzon, and Baghdad. The content of the requests was the application of *qasāma* to compensate for the destruction of the agricultural products of the region and the failure to find the perpetrators. These products included pastures, vineyards, pear and pistachio orchards, haystacks, mulberry groves, fig groves, and almond and olive groves. As a result of the requests received, the practice has become widespread over time. When the perpetrators of damages to agricultural products could not be found, the inhabitants of that region were made to swear an oath by the *qasāma* procedure to determine responsibility. Nevertheless, when the perpetrators could not be found, the responsibility was placed on the region's people. When agricultural products are destroyed and the perpetrator cannot be identified, the act to which the causal link can be attached in the chain of causes that caused the damage is known. However, since the perpetrator was unknown, it was not acceptable for the person who suffered the damage to bear it. The practice of *qasāma* was introduced and the people of the region were asked to take care in this regard. Nevertheless, if agricultural products are damaged, it is accepted that the people of the region did not take due care. Therefore, an act that can be considered unlawful (*ta'addī*) appears in the chain of causes. This is the failure of the people of the region to do their part. Therefore, the inhabitants of the region are obliged to compensate for the damage incurred. Such a practice would not undermine the consistency of the doctrine. This is because the elements required for liability, such as the causal link and unlawfulness (*ta'addī*), are present. Only the causal link is handled from a broader perspective for various legitimate reasons. It is possible to find some similar practices in the historical process. These have even been included in works of *fiqh*. For example, in a place where a tyrannical ruler seizes people's property by force, a person who snitches for his benefit and causes the loss of people's property is not responsible according to the general rule. This is because it is the oppressor who confiscates people's property. However, the jurists did not attach the causal link to the unjust acts of these rulers who did not even listen to the judicial authorities. It has been accepted that people who are responsible for the protection of people's property are liable.

Borcun kaynaklarından biri sayılan haksız fiiller, müstakil olarak sorumluluk hukukunda incelenmektedir. Haksız fiil, hukuk düzeninin izin vermediği ve hoş karşılamadığı zarar verici eylem ve davranışlardır. Bu fiillerin gerçekleşmesiyle fail tazmin borcuyla mükellef olmaktadır. Yalnız haksız fiil sebebiyle sorumluluğun oluşabilmesi için bazı unsurların gerçekleşmesi gerekmektedir: Fiil, zarar, illiyet bağı ve teaddî. Fiil “yapma” şeklinde gerçekleşen müspet veya “yapmama” şeklinde gerçekleşen menfi zarar verici eylemdir.¹ Örneğin saldırgan bir köpeğe sahip olan kişi hayvanını başıboş bıraktığında meydana gelen zararlardan, gerekli onarımı yapmayan yapı maliki de yapının yıkılmasıyla meydana gelen zararlardan sorumludur.² Örneklerde sorumluluğun nedeni yapmama şeklinde gerçekleşen menfi fiillerdir. Bu zarar verici eylemler neticesinde “hakka konu teşkil eden varlık veya değer zedelenmesi ya da yok olması” ile zarar gerçekleşmiş olur.³ Teaddî terimi hukuka aykırılık anlamındadır.⁴ Klasik eserlerde, kişinin sorumlu olmasına sebep olan fiilindeki bir vasıf anlamında kullanılmıştır.⁵

Çalışmaya konu olan illiyet bağı ise fiil ile zarar arasındaki sebebiyet alakasıdır. Bu bağın tespiti sorumluluğun tespiti açısından önemlidir. Sorumluluk hukukuyla alakalı klasik literatürdeki bazı örneklerde kimin sorumlu olduğu veya sorumluluğun gerçekleşip gerçekleşmediğiyle alakalı ihtilaflar illiyet bağıyla alakalıdır. Sorumluluk için böylesi bir bağ gerekli olmakla birlikte bu bağın tespiti hatta genişlemesi yargı makamlarına bırakılmıştır. Bunun bir örneğini Osmanlı Devleti’nde görmekteyiz. Hukuki sorumluluğun tespiti için dönemin yargı mensupları illiyet bağını daha geniş

¹ Muhammed Ahmed Sirâc, *Damânü'l-'udvân fi'l-Fıkhî'l-İslâmî* (Beyrut: el-Müessesetü'l-Camiiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1993), 112; Kemal Yıldız, *İslâm Sorumluluk Hukuku Akit Dışı Sorumluluk* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 65.

² Buhârî, *el-Muhît*, 5/381; Molla Hüsrev, *Dürer*, 2/113.

³ Bilal Aybakan, “Zarar”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/131.

⁴ Yıldız, *İslam Sorumluluk Hukuku*, 92; Kemal Yıldız, “Hukuka Aykırılık Kavramının Fıkıh İlmi Açısından Değerlendirilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 312.

⁵ Ahmed b. Ali Ebubekr er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 3/394; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-fıkhî'l-Hanefî*, thk. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 94; Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993), 11/56; Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz b. Ömer b. Maze el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî*, thk. Abdülkerim Sami el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 1/233; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-talîli'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.), 2/80; Mehmed b. Ferâmuz Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm şerhu gureri'l-ahkâm* (Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), 2/229; Ebu Muhammed b. Çânim b. Muhammed el-Bağdâdî, *Mecmau'd-damânât*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc - Ali Cuma Muhammed (Kahire: Dâru's-Selâm, 1999), 2/341.

çerçevele ele alarak ceza hukukunun konularından kasâme uygulamasına başvurmuşlardır.

1. İlliyet Bağ

Sorumluluğun söz konusu olabilmesi için meydana gelen zarar ile hukuka aykırı fiil arasında bir bağlantı olması gerekmektedir. Zararın fiile izafe edilebilmesini sağlayan bu sebebiyet alakası “illiyet bağı” olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla illiyet bağının olmadığı durumlarda zarar fiile izafe edilemez.⁶ Klasik eserlerde de sorumluluk için bu bağın mevcudiyeti aranmıştır. Örneğin bir kafesin açılması ve içerisindeki kuşun kaçması neticesinde kuş sahibi zarara uğramaktadır. Bu örnekte illiyet bağının var olduğunu savunan fakihler kapıyı açan kişinin kuşun değerini tazmin etmesi gerektiğine hükmetmişlerdir. Fakat bazı fakihler kafesi açma fiili ile zarar arasında uygun bir illiyet bağı olmadığı kanaatine varmışlar, bu sebeple kapıyı açanın sorumlu olmadığını savunmuşlardır.⁷ Benzer diğer örnekler de incelendiğinde fukahânın illiyet bağına ve bu bağın salimen tespiti ne önem verdikleri anlaşılmaktadır.

Fiil ile zarar arasındaki illiyet bağı klasik eserlerde mübâşeret ve tesebbüb kavramlarıyla ifade edilmektedir.⁸ Bu iki terim illiyet bağının farklı tezahür şekilleridir. Haksız fiil sorumluluğunda, failin fiil ile başlayıp zarar ile sonuçlanan bir sebepler zinciri bulunmaktadır. Bu zincirde zararlı sonucu ortaya çıkaran etkin sebebe illet denilmektedir.⁹ Zararın tazmini açısından illetin salimen tespiti son derece önemlidir. Zarara en yakın sebep tespit edildikten sonra bu sebebin failine bakılır. Şayet hukuken sorumlu olabilecek bir fail ise illiyet bağı bu failin fiiline bağlanır. İlliyet bağının bu şekilde tezahürü *mübâşeret* olarak adlandırılır.¹⁰ Kısacası mübâşeret illetin zarara en yakın sebep olmasıdır. Örneğin bir kişi uyku esnasında hareket ederek

⁶ Sirâc, *Đamânü'l-'udvân*, 155.

⁷ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 7/166; Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Damad Efendi, *Mecmau'l-enhur fi şerhi mülteka'l-ebhur* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, ts.), 2/470; Hoca Emin Efendizâde Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Matbaatü Ebü'z-Ziya, 1330), 2/901.

⁸ Serahsî, *el-Mebsûr*, 11/154; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 7/165-166; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-İnâye (el-Hidâye ile birlikte)* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 10/308; Damad Efendi, *Mecmau'l-enhur*, 2/651; Kemal Yıldız, “Mübâşeret”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/429.

⁹ Sirâc, *Đamânü'l-'udvân*, 162-163.

¹⁰ Yıldız, *İslam Sorumluluk Hukuku*, 72-73; Emrah Gökmen, *İslam Hukukunda ve Türk Hukukunda Adam Çalıştranın Sorumluluğu* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022), 147.

yanındakine bir zarar verse, bu kişinin zararı tazmin etmesi gerekir.¹¹ Zarara en yakın sebep hukuken sorumlu olamayacak bir fail olduğunda sebepler zinciri geriye doğru takip edilir.¹² Zararlı sonuca en yakın ve faili hukuken sorumlu tutulabilecek sebep illet kabul edilir. İlliyet bağının bu türü ise *tesebbüb* olarak isimlendirilmektedir. Bu nedenle mübâşeret doğrudan, *tesebbüb* ise illet ile zarar arasında başka sebepler bulunduğundan *dolaylı sorumluluk* olarak yorumlanmıştır.¹³

“Zarar verenin fiili ile zarar arasında başka ihtiyari bir fiil”¹⁴ girmediğinden mübâşeret, “fiil ile zarar arasında illiyet bağını en güçlü bir biçimde gösteren hâldir.”¹⁵ Bu nedenle “mübâşeret hâlinde fiil ile zarar arasındaki illî bağ başka bir unsura ihtiyaç duymadan çok açık bir şekilde tespit edilebilmektedir.”¹⁶ İlliyet bağının bu kadar açık tespit edilebilmesi sebebiyle mübâşereten meydana gelen zararlarda sorumluluğun tespiti nispeten daha kolaydır. Tesebbüben meydana gelen zararlarda ise daha karmaşık olduğundan her bir örnek müstakil olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple klasik kaynaklarda tesebbüben meydana gelen zararlara ilgili örnekler daha yoğun bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca tesebbübde illiyet bağı mübâşereteki gibi açık olmadığından tesebbüben meydana gelen zararlarda failin sorumlu tutulabilmesi için ayrıca fiilin teaddî vasfına sahip olması gerekir.¹⁷

Örneğin kamuya ait bir alanda yetkisi olmaksızın kazılan bir kuyuya başkasına ait hayvan düşüp öldüğünde kuyu kazın kişi hayvanın kıymetini tazmin etmekle sorumludur.¹⁸ Örnek olayda sebepler zinciri içerisinde zararlı sonuca en yakın sebep hayvanın düşmenin etkisiyle darbe almasıdır. Fakat darbe hukuken sorumlu olacak bir sebep olmadığından sebepler zinciri geriye doğru takip edilir ve izinsiz kuyu kazma fiiline ulaşılır. Fiilin faili hukuken sorumluluk üstlenebilecek olduğundan illiyet bağı kuyu kazma fiiline bağlanır ve sorumluluk kuyu kazın faile yüklenir. Osmanlı yargı

¹¹ Bağdâdî, *Mecma'u'd-ğamânât*, 1/381.

¹² Sirâc, *ğamânü'l-'udvân*, 167.

¹³ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (Mecelle) (ts.), md. 888; Ali el-Hafîf, *ed-Damân fi'l-Fikhi'l-İslâmî* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 2000), 58; Yıldız, *İslam Sorumluluk Hukuku*, 72-73; Nuri Kahveci, *İslam Borçlar Hukukunda Tazminat* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997).

¹⁴ Yıldız, “Mübâşeret”, 31/429.

¹⁵ Yıldız, *İslam Sorumluluk Hukuku*, 70.

¹⁶ Ali el-Hafîf, *ed-Damân*, 58; Mehmet Âkif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 102; Yıldız, *İslam Sorumluluk Hukuku*, 71.

¹⁷ Ali el-Hafîf, *ed-Damân*, 59; Yıldız, *İslam Sorumluluk Hukuku*, 70.

¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 27/14.

makamlarına yansıyan diğler bir örnekte, bir kadın evinin penceresini açması sonucu penceredeki cam parçaları kırılmış ve o esnada yoldan geçmekte olan başka bir şahsın yüzünü yaralamıştır. Mahkemenin yaptığı tahkikat sonucu pencereyi açan kadın sorumlu tutulmuştur. Buna göre mağdurun tedavi masraflarını karşılamasına karar verilmiştir.¹⁹ Zira zarar, cam parçalarının düşmesiyle meydana gelmişse de bu, hukuken kendisine sorumluluk yüklenemeyecek bir olaydır. Sebepler zinciri geriye doğru takip edilip camı açan kadının fiili illet olarak belirlenmiştir.

2. Kasâme

Kasâme, “fâili meçhul cinayetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tespit amacıyla cinayetin işlendiği bölge insanların veya maktulün yakınlarının yemin etmesi usulünü ifade eden fıkıh terimi” şeklinde tanımlanmaktadır.²⁰ Böylelikle fail tespit edilmeye çalışılmakta, buna rağmen tespit edilemezse sorumluluk, faili görmediğine dair yemin edenlere yüklenmektedir. Ayrıca tanımdan da anlaşıldığı üzere doktrinde kasâme kıyasa aykırı olarak sadece adam öldürme suçu söz konusu olduğunda uygulanmaktadır.²¹ Aksi hâlde yemini tekrarlayanın hukuki, yemin ettirilecek kişiler için elli sayısını dikkate almanın mantıki bir temeli bulunmamaktadır. Kasâmenin uygulanabilmesi için maktulün bulunduğu yerin bir şahsın mülkü veya zilyedinde olması gerekir. Maktulün kamuya ait bir mülkte bulunması hâlinde kasâme uygulanmaz ve maktulün diyeti devlet hazinesinden karşılanır. Zira kasâme gereken koruma ve himayenin terk edilmesi sonucu uygulanır. Kamuya ait mekanların himayesi ise belirli bir muhite değil, herkese ait olduğundan sorumluluk o toplumun tamamına ait olmaktadır. Dolayısıyla tazmin toplumun tamamına ait olan beytülmalen karşılanmaktadır.²²

225

Kasâmenin toplumsal hayatta suçu önlemek, bu hususta toplumun duyarlılığını artırmak gibi birçok işlevi vardır. Kasâmenin niteliği ve işleviyle alakalı şu ifadeler bu hususa işaret etmektedir:

Aksi ispat edilmediği sürece kişilerin suçsuzluğu asıl olduğundan ceza yargılaması hukukunda delile dayalı ispat merkezî bir önem taşır. Klasik doktrinde beyyine denince

¹⁹ Vakâyi-i Zabtiyye, 15/3, Temyîz-i Beyoğlu, 5 Rebiüahir 1286/15 Temmuz 1869.

²⁰ Ali Bardakoğlu, “Kasâme”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/528.

²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 26/106-107; Damad Efendi, *Mecmau'l-enhur*, 2/677; Bardakoğlu, “Kasâme”, 24/529.

²² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 7/288.

şahitliğin anlaşılması ve ispata elverişli delillerin başında şahitliğin veya suçlunun itirafının gelmesi de ispatın açık ve mümkün olduğunca şüpheden uzak bir delile dayanması ilkesinin gereğidir. Ancak şahidin ve suç itirafının bulunmadığı durumlarda hakların zayi olmaması ve suçların önlenmesi için yardımcı delillere başvurulur. Yemin ve yeminden kaçınma bu yardımcı delillerden biri olup toplumda ahlâkî ve şahsî faziletlerin canlılığına da bağlı olarak belli bir ispat gücü taşır. Özel bir yemin türü olan kasâme, toplumda can güvenliğinin sağlanması ve korunmasında bölge halkının duyarlılık kazanması ve ortak sorumluluk bilincinin güçlenmesi, cinayet zanlılarının haksız töhmetten kurtulması, maktulün yakınlarının acısının hafifletilmesi, adaletin gerçekleşmesi ve kamu vicdanının rahatlatılması gibi önemli işlevler üstlenmiştir.²³

Görüldüğü üzere kasâme özel bir yemin türüdür. Şahit ve failin itirafının bulunmadığı durumlarda yemin veya yeminden kaçınma bir ispat vasıtası olarak devreye girmektedir. Failin meçhul olduğu durumlarda ise bu teklif cinayetin gerçekleştiği bölge ahalisine yapılmaktadır. Böylece maktulün kanını heder etmemek, yakınlarının acısını dindirmek ve toplumun bu tür olaylara karşılık hassasiyet geliştirmesi, daha dikkatli olması hedeflenmektedir. 226

Fıkıh nazariyesinde kasâmeye benzeyen bir diğer müesseseye âkiledir. Âkile “kasıt unsuru bulunmayan bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğudur.”²⁴ Bu kişiler failin belirli bazı akrabaları, üyesi bulunduğu divan ehli veya meslek grubudur.²⁵ Kasâme ve âkile müesseseleri, sorumluluğu fail adına veya faille müştereken üçüncü şahıs veya şahısların üstlenmesidir. Böylesi bir sorumluluk başkasının fiilinden sorumlu olma gibi görülse de bir nevi sosyal sigorta ve dayanışma müessesesi olarak kabul edilebilir.²⁶ Her iki müessesenin de ortaya çıktığı sosyo-kültürel şartlar göz önüne alındığında mekânsal veya

²³ Bardakoğlu, “Kasâme”, 24/528.

²⁴ Hamza Aktan, “Âkile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/248.

²⁵ Bâbertî, *el-İnâye*, 10/394.

²⁶ Aybars Pamir, “İslâm ve Osmanlı Hukuku’nda Kasame Müessesesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 54/4 (2005), 350; Hadi Sağlam, “İslam Hukuku Tarihinde Faili Meçhul Cinayetler Meselesi (Kasâme Müessesesi)”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2 (2010), 487-488.

sosyal yakınlık kişinin kendi iradesi ile dahil olduğu, içinde çeşitli hak ve sorumluluklarla karşı karşıya kaldığı bir durumdur. Bir köy, kasaba veya mahallede yaşamak veya herhangi bir divana kaydolmak kişilere pozitif getiri sağlamaktadır. Bunun karşılığında o kişilerden birtakım sorumlulukları da üstlenmesi beklenir. Üyelerden birinin kasıt unsuru bulunmayan öldürme fiilinin faili olması veya bölgede faili bilinmeyen bir cinayet işlenmesi sonucunda ortaya çıkacak hukuki sorumluluğu üstlenmek bunun bir örneğidir.

3. Osmanlı Sorumluluk Hukukunda Kasâme

Son dönem Osmanlı'da yerel ve ulusal ülke ekonomisi açısından büyük önemi haiz tarım ürünlerine yönelik, asayişin de bozulması sebebiyle birçok saldırı gerçekleşmiştir. Dönemin ekonomik sıkıntıları da göz önünde bulundurulunca²⁷ bu tür saldırıların devlet kademelerinde ve toplumda yol açtığı problemler tahmin edilebilmektedir. Osmanlı devlet yönetimi bunun önüne geçebilmek adına ceza hukuku konularından biri olan kasâme usulüne başvurmuştur.

Sorunun ne denli büyük olduğu, önceleri yerel bir çözüm olarak üretilen bu uygulamanın zamanla ülke sathına yayılmasından anlaşılmaktadır. Birçok tarım ürününe yönelik saldırıların artması neticesinde çeşitli Osmanlı vilayetlerinden merkeze yazılar gönderilmiş ve gelen taleplere göre çeşitli irâde-i seniyyeler çıkarılmıştır. Fakat tüm tarım ürünleri bu kapsamda değerlendirilmemiş, bölgenin tarımsal önemi yüksek ürünleri dikkate alınmıştır. Örneğin Trabzon civarında fındık bahçelerinin, Bağdat civarında hurma ağaçlarının, Kosova vilayetinde erik bahçelerinin faili meçhul saldırılara uğraması durumunda kasâme usulüyle tazmin edilmesi talep edilmiştir. Bu talepler dikkate alınarak ilgili ürünlerin kasâme usulü ile tazmin edilecek tarım ürünleri kapsamına alınmasına karar verilmiştir.²⁸ Bu usul ile tazmin edilen ürünler sadece bunlarla sınırlı kalmamıştır. Otlaklar, üzüm bağları, armut ve fıstık bahçeleri, samanlık,

227

²⁷ Ali Akyıldız, "Hükümet (Tanzimat Dönemi ve Sonrası)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/5.

²⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *İrâde Dâhiliye [İ.DH]*, No. 1366/1, Gömlek No. 10; Osmanlı Arşivi (BOA), *İrâde Dâhiliye [İ.DH]*, No. 1366/1, Gömlek No. 15. Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT]*, No. 2206/1, Gömlek No. 5. Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT]*, No. 2252, Gömlek No. 70.

üzüm bağları, cehri²⁹, dutluklar, incirlikler, badem ve zeytinlikler de zamanla bu kapsama alınmıştır.³⁰

Tarım ürünlerinin kasâme usulüyle tazminine ilişkin Osmanlı Devleti'nde yapılan düzenlemelerden birinde bu usulün tarım ürünlerinde kullanımının doğru olmadığı açıkça vurgulanmıştır. Fakat devamında ortaya çıkan zayıfın büyüklüğü dikkate alınarak bu tür saldırıları önlemek ve failleri caydırmak amacıyla böylesi bir uygulamaya geçildiği beyan edilmektedir.³¹ Nitekim Osmanlı tarihine bakıldığında buna benzer uygulamaların var olduğu görülecektir. Bilhassa taşrada meydana gelen hırsızlık ve eşkıyalık olayları arttığında Osmanlı hem tedbir hem de zayı olan malların heder olmaması için benzer bir uygulamayı devreye sokmuştur.³²

Tanzimat Dönemi'ne ait tarihî kaynaklarda kasâme usulünün uygulandığına dair verilere rastlamak mümkündür. Hicri 1324 (Rumi 1322, Miladi 1906) tarihli bir arşiv kaydına göre, Pirlepe'nin³³ Galican isimli köyünde ismi Fehim olan bir kişinin harmanında bulunan tarım ürünleri telef edilmiştir. Kayda göre şahsın yirmi iki araba otu bazı kimseler tarafından gece karanlığında yakılmış, failler gece karanlığından da istifade ederek kaçmışlardır. Bunun üzerine Fehim jandarmaya bir dilekçe vererek olayın tahkikatını istemiştir. Jandarmanın incelemeleri sonucu herhangi bir ize rastlanamamıştır. Fehim ise telef olan malının tazminini istemiş, bunun üzerine zararı köy halkına tazmin ettirilmiştir.³⁴ Kayıta doğrudan kasâme ifadesine yer verilmemişse de uygulamadan anlaşıldığı üzere tazmin kasâme usulünce köylüye yüklenmiştir.

4. İslam Sorumluluk Hukuku Açısından Kasâme Usulüyle Tazminin Değerlendirilmesi

²⁹ “Doğada kendiliğinden yetişen çalimsı bir bitki olan cehri önemli doğal boyama kaynaklarından biridir. Osmanlı döneminde özellikle ip ve kumaş boyamalarında sarı rengin elde edilmesinde kullanılmıştır. Osmanlı'da elde edilen renk ve ekonomik değerinden dolayı 'altınağacı' olarak adlandırılan cehri, yetiştiği bölgelere önemli ölçüde ekonomik katkı sağlamıştır.” Özlem Karsandık Yazıcı, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Cehri Üretimi”, *Asia Minor Studies* 7/1 (2019), 24.

³⁰ Mehmet Akman, “Osmanlı Hukukunda Faili Bilinmeyen İtlâf Durumlarında Öngörülen Ortak Sorumluluğun Hukuki Niteliği”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 3 (2007), 9-10.

³¹ “Köylerde Faili Meçhul Harik Maddelerinde Cârî Kasame Usulünün Cehri ve Badem ve Armut ve Fıstık Bahçeleriyle Kavaklara da Teşmili Hakkında İradei Seniye”, *Düstur*, I. Tertip, 7/926.

³² Akman, “Osmanlı Hukukunda Faili Bilinmeyen İtlâf Durumlarında Öngörülen Ortak Sorumluluğun Hukuki Niteliği”, 11-12.

³³ Makedonya'da Üsküp'ün güneyinde tarihî bir şehir.

³⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Manastır Evrakı* [TFR.I.MN], No. 99/1, Gömlek No. 9889.

İfade ettiğimiz üzere sorumluluk illiyet bağının iliştiği fiilin failine yüklenmektedir. Faili meçhul itlafta ise illiyet bağının iliştiği fiil tespit edilememektedir. Bu sebeple kıyas (yaygın kural) gereği meydana gelen zararın heder sayılması gerekmektedir. Lakin doktrinde birtakım maslahatlar ve zaruret gereği kasâme uygulamasıyla kıyastan dönüldüğüne dair veriler bulunmaktadır. Faili meçhul öldürme olaylarında fail bilinemediğinden kısas cezası uygulanamamaktadır. Fakat kısasın uygulanamadığı yerlerde bir tazmin türü olarak diyete hükmedilmektedir. Her ne kadar diyet, cezai yönü olan bir uygulama olsa da bir tazminattır.³⁵ Kısasın yerine uygulanan bir çeşit bedel ceza olması bunun en net göstergesidir.³⁶ Ayrıca diyet sorumluluğunun bazı durumlarda katilin âkilesine ve üçüncü şahıslara yüklenmesi diyetin ceza değil, bir nevi sosyal sigorta ve tazminat olduğuna delalet etmektedir.³⁷ Zira cezaların şahsiliği ilkesi gereğince başkasına ait cezai sorumluluğu yüklemek mümkün değildir. Görüldüğü üzere doktrinde bir tazminat türü olarak diyet, faili meçhul öldürme olaylarında başkalarına yüklenebilmektedir. Burada canın heder olmaması hedeflendiği gibi ekonomik değeri yüksek olan tarım ürünlerinin heder olmaması için bu tür ürünlerin saldırıya uğraması durumunda tazmin sorumluluğunun kasâme usulü gereğince bölge ahalisine yüklenebilmesi mümkündür. Böylece toplumun sadece öldürme olaylarında değil, tarım ürünlerinin saldırıya uğramasına karşılık da hassasiyet geliştirmesi ve daha dikkatli olması beklenebilir. Klasik literatürde kasâmenin nas sebebiyle kıyasa (genel kural) aykırı olarak geçerlilik sağladığı kabul edilmiştir.³⁸ Osmanlı uygulamasında ise genel kurala getirilen bu istisnanın çerçevesi zaruret sebebiyle genişletilmiş olabilir.

Hız. Peygamberin uyguladığı ve klasik literatürde sınırları çizilen bu uygulama, mutlak hak statüsündeki yaşam hakkının muhafazası için sorumluluğun tespitinde kullanılmış, belirsizliğin ortadan kaldırılması için yemin ile failin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu gerçekleşmediğinde ise illiyet bağı yemin ile faili görmediklerini ve kim olduğunu bilmediklerini beyan edenlerin fiiline yüklenmektedir. İslam sorumluluk hukukunda ferdi sorumluluk prensibi gereğince tazmin borcu, haksız fiil sahibine aittir. Fakat faili meçhul öldürme olaylarında bu prensip çeşitli nedenlerle esnetilmiştir.

³⁵ Şemsüddin Ahmed b. Mahmud Kādizâde, *Netâicü'l-Efkâr fî Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr (Tekmilet-ü Fethi'l-Kadîr)* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 9/271.

³⁶ Ali Bardakoğlu, "Ceza", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/473.

³⁷ Ali Bardakoğlu, "Diyet", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/478.

³⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*; 7/288.

İlliyet bağının ahalinin fiiline bağlanmasında sorumluluk hukuku açısından bir tutarsızlık olduğunu söylemek de mümkün değildir. Zira İslam sorumluluk telakkisinin en temel kaidelerinden biri zararın mümkün mertebe izale olunmasıdır.³⁹ Faili meçhul öldürme veya itlaf olaylarında sebepler zincirine bakıldığında illiyet bağının iliseceği illet tespit edilememektedir. Fakat kasâme uygulamasıyla haksız fiilin işlendiği yerin ahalisinin bir nevi “asayışı sağlama sorumluluğunu” yerine getirmedikleri kabul edilmiştir. Bölge ahalisinin sözlü beyanlarıyla failer tespit edilemeyince illiyet bağı daha geniş açıdan ele alınarak ahalinin menfi fiiline bağlanmıştır. Böylece hukuk düzeni, ekonomik değeri nedeniyle büyük önemi haiz tarım ürünlerinin muhafaza sorumluluğunu yalnızca şahıslara değil, yerel toplumun tamamına yüklemiştir. Bölge ahalisinin bu sorumluluğu yerine getirmemesi bir nevi teaddî addedilmiştir. Bu sebeple illiyet bağı bölge ahalisinin menfi fiiline ilişmiştir. Dolayısıyla birlikte yaşamının getirdiği sorumluluklar bireyler arasında paylaşılmış, ortak fayda için kolektif telafi tercih edilmiştir.⁴⁰

Tarım ürünlerinde kasâme usulüyle tazmin yoluna gidilmesini, zamanın ve şartların değişmesi ile açıklamak da mümkündür. Bunun bir benzerini, zulmüyle maruf idarecinin sebep olduğu zararlarda sorumluluğun jurnalciye yüklenmesi örneğinde görmekteyiz. Kendisine güç yetirmek mümkün olmadığından mübâşir hükmündeki zalim idareci hukuken sorumluluk yüklenemeyen bir amil olarak kabul edilmiştir. Zalim idarecilerin, insanların malvarlıklarına haksız yere el koymaları çoğalınca, insanların sakladıkları mallarını kendi çıkarları için zalim yönetime jurnalleyenler ortaya çıkmaya başlamıştır. Fukaha da mülkiyet hakkını korumak maksadıyla tazmin yükümlülüğünü mübâşir konumundaki zalim yönetime yüklememiş, illiyet bağını genişleterek sebepler zincirinde geriye giderek mütesebbib olan jurnalciye yüklemiştir.⁴¹ Mübâşir konumundaki zalim yönetim, hukuken sorumluluk yüklenemeyen bir amil addedildiği gibi tarım ürünlerini itlaf eden failerin bilinmemesi de hukuken sorumluluk yüklenemeyen bir hâl addedilebilir. Böylelikle son derece önemli olan tarım

³⁹ Mecelle, md. 20, Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/75; Mehmed Âtîf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Şerhi ve Kavâid-i Külliye-i Fıkhiye'nin İzahı* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1339), 26.

⁴⁰ Eren Paydaş, “Hukuk Sosyolojisi Açısından Kasâme Kurumu”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21/2 (2016), 604-605.

⁴¹ Bağdâdî, *Mecma'u'd-đamânât*, 1/360-361; Şeyh Nizâm Burhanpurlu, *el-Fetâvâ'l-hindiyye* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1892), 4/8; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî İbn Âbidîn, *el-Ukûdû'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hâmidîyye* (Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.), 2/254; Süleyman b. Abdillâh el-Kırkağacı, *Şerhü'l-hâtîme fî'l-kavâ'idî'l-fıkhiyye*, thk. Muhammed İmâd en-Nablusî (İstanbul: Yasin Yaynevi, 2014), 37.

ürünlerinin muhafazası sağlanabilir. İfade edildiği gibi bu uygulama, özellikle Hanefîliği resmî mezhep olarak kabul eden Osmanlılarda mezhebin sorumluluk telakkisine aykırı görülmemelidir. Failin bilinmemesi ve ekonomik açıdan önemi yüksek ürünlerin korunması sebebiyle fukaha, farklı bir şerî' çözümü (kasâme) tatbik etmiştir. Bunu yaparken ihtiyatlı davranmışlar, kasâme usulüyle tazmini sadece yerel bazı tarım ürünlerinin itlafıyla sınırlandırmışlardır.

Sonuç

İslam sorumluluk telakkisinde illiyet bağı ve bu bağın salimen tespiti son derece önemlidir. Sorumluluk hukukuyla ilgili tikel bazı örneklerde fetva değişse bile sorumluluk için illiyet bağının gerekliliği bir sabite olarak kalmıştır. Yine tikel örneklerde muhtelif yorumlar olmakla birlikte sorumluluk için hepsinin ana dayanağı fiil ile zarar arasındaki illiyet bağı olmuştur. Zamanın ve şartların değişmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılayabilmek için illiyet bağının tespitinde mümkün mertebe zararın izale olunacağı prensibi göz önünde bulundurulmuştur. Bunun için zamanla illiyet bağı daha geniş perspektiften ele alınmıştır. Jurnalcinin sebep olduğu zararlar sebebiyle sorumlu tutulması ve zarar gören tarım ürünlerinin kasâme ile bölge halkına tazmin ettirilmesi bunun bir örneğidir. Böylelikle fıkıh ilminde asırlar evvel tartışılıp geliştirilen illiyet bağı fikri, zamanla ortaya çıkan yeni ve karmaşık olayların halline yardımcı olmuştur.

231

Özellikle sanayileşmenin ve şehirlerin kalabalıklaşmasının getirdiği yenilikler birçok sorunu da peşinden sürüklemiştir. Tüm bunlar sorumluluk anlayışının daha geniş bir perspektiften incelenmesini gerekli kılmaktadır. Fukaha yüzyıllar önce illiyet bağı anlayışını ortaya koyarak zamanla karşılaşılan yeni sorunlara çözüm üretilmesinin yolunu açmıştır. Tarım gibi önemli bir alanda ürünlere yönelik zararları engellemek ve ortaya çıkan zararların heder olmaması adına kasâme usulüne başvurulması da bunun bir neticesidir.

Kaynakça

- Akman, Mehmet. "Osmanlı Hukukunda Faili Bilinmeyen İtlâf Durumlarında Öngörülen Ortak Sorumluluğun Hukuki Niteliği". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 3 (2007), 7-12.
- Aktan, Hamza. "Âkile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/248-249. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Akyıldız, Ali. "Hükümet (Tanzimat Dönemi ve Sonrası)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/471-473. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ali el-Hafîf. *ed-Damân fi'l-Fikhi'l-İslâmî*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 2000.
- Ali Haydar Efendi, Hoca Emin Efendizâde. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. 4 Cilt. İstanbul: Matbaatü Ebü'z-Ziya, 1330.
- Âtîf Bey, Mehmed. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Şerhi ve Kavâid-i Külliye-i Fikhiye'nin İzahı*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 3. Basım, 1339.
- Aybakan, Bilal. "Zarar". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 44/130-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aydın, Mehmet Âkif. *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-. *el-İnâye (el-Hidâye ile birlikte)*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Bağdâdî, Ebû Muhammed Gıyâsüddîn Gânim b. Muhammed el-. *Mecma'u'd-damânât fi mezhebi'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. thk. Muhammed Ahmed Sirâc - Ali Cuma Muhammed. 2 Cilt. Kahire: Dârü's-Selâm, 1999.
- Bardakoğlu, Ali. "Ceza". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7/470-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bardakoğlu, Ali. "Diyet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/473-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. "Kasâme". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24/528-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Buhârî, Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-. *el-Muḥîṭü'l-Burhânî*. thk. Abdülkerim Sami el-Cündî. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Burhanpurlu, Şeyh Nizâm. *el-Fetâvâ'l-hindiyîye*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2.

Basım, 1892.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*. thk. İsmetullah Muhammed. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.

Damad Efendi, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman. *Mecmau'l-enhur fi şerhi mülteka'l-ebhur*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, ts.

Gökmen, Emrah. *İslam Hukukunda ve Türk Hukukunda Adam Çalıştırmanın Sorumluluğu*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî. *el-'Ukûdü'd-dürriyye fi tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidîyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.

Kādîzâde, Şemsüddîn Ahmed b. Mahmud. *Netâici'l-Efkâr fi Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr (Tekmilet-ü Fethi'l-Kadîr)*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.

Kahveci, Nuri. *İslam Borçlar Hukukunda Tazminat*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Karsandık Yazıcı, Özlem. "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Cehri Üretimi". *Asia Minor Studies* 7/1 (2019), 24-33.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-serâi*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.

Kırkağacî, Süleyman b. Abdillâh el-. *Şerhü'l-hâtime fi'l-kavâ'id-i-fıkhiyye*. thk. Muhammed İmâd en-Nablusî. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2014.

Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-. *el-Muhtaşar*. thk. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd el-. *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam, ts.

Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmuz. *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-aḥkâm*. 2 Cilt. Dâr-u İhyai'l-Kütübi'l-Arabî, ts.

Pamir, Aybars. "İslâm ve Osmanlı Hukuku'nda Kasame Müessesesi". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 54/4 (2005), 343-359.

Paydaş, Eren. "Hukuk Sosyolojisi Açısından Kasâme Kurumu". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21/2 (2016), 595-614.

Sağlam, Hadi. "İslam Hukuku Tarihinde Faili Meçhul Cinayetler Meselesi (Kasâme Müessesesi)". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*

Dergisi 3/2 (2010), 485-531.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebsûṭ*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1993.

Sirâc, Muhammed Ahmed. *Ḍamânü'l-'udvân fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*. Beyrut: el-Müessesetü'l-Camiiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1993.

Yıldız, Kemal. "Hukuka Aykırılık Kavramının Fıkıh İlmi Açısından Değerlendirilmesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 305-312.

Yıldız, Kemal. *İslâm Sorumluluk Hukuku Akit Dışı Sorumluluk*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2013.

Yıldız, Kemal. "Mübâşeret". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/429-430. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Ekler

Kasâme usulünün Kosova vilayetinde uygulanmasına dair bölgeden gelen talep. Belgede, erik bahçelerine faili bilinmeyen kişiler zarar verdiğinde meydana gelen zararın kasâme usulüyle tazmin ettirilmesi istenmektedir. İkinci belge ise bu talebin olumlu karşılandığına dair arşiv belgesidir. Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (No. 2206/1, Gömlek No. 5) ve (No. 2252, Gömlek No. 70).

